

Универзитет уметности у Београду,
Факултет драмских уметности, Београд

DOI 10.5937/kultura1340252D

УДК 316.72(497.113)

316.42:316.75(497.11)

оригиналан научни рад

СТРАТЕШКЕ ДИЛЕМЕ САВРЕМЕНЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ - КОЛИКО СМО ДАЛЕКО ОД УРАВНОТЕЖЕНОГ ДЕЛОВАЊА

Сажетак: Предмет рада су стратешке дилеме социјалног развоја које садрже значајан потенцијал да утичу на квалитет живота грађана, па тиме и концептуализацију културне политике у Србији, а ипак су током транзиционог периода остале изван јавног простора и јавних дебата: унутрашња-спољашња култура, ендогени-егзогени ресурси, село-град и многе друге. Циљ истраживања је да сагледа комплексност савремене културне политике и анализира њене капацитете за демократизацију културног система и укључивање сеоског становништва у културни живот. Емпиријско истраживање засновано је на студији случаја административног, индустријског и културног центра јужног Баната - града Панчева и села на његовој територији који се може сматрати репрезентативним примером усклађеног деловања економске, просветне и културне политике чије су активности од пресудног утицаја на квалитет живота грађана. Истраживање показује резултате јавних практичних политика вођених почев од

ране фазе индустријализације почетком 18. века, па све до данас, а анализирајући њихове снаге и слабости, настоји да укаже на правац деловања културне политике у будућности.

Кључне речи: *стратешке дилеме, одрживи развој, уравнотежење деловања, јавне практичне политике, сеоске заједнице, културно-образовне установе*

Увод

Културна политика се у раду разуме као јавна практична политика државних органа управе и парадржавних тела у области културе чија је сврха да одговори на потребе и проблеме друштва и посебних друштвених група, а демократизација културног система – као способност доносилаца одлука на локалном нивоу да кроз партиципацију у управљању и одлучивању уравнотеже деловање проналажењем осетљиве тачке равнотеже између бројних дихотомија. Свака од њих репрезентује потребе и проблеме одређених друштвених група које, без разлике, имају подједнако право на културу, и то како на њено стварање и коришћење, тако и на учешће у процесу одлучивања о питањима која се односе на свакодневни живот. Према дефиницији УНЕСКО-а, култура се у раду схвата као комплекс духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних особина које карактеришу друштво или друштвену групу обухватајући не само уметност и писмо, већ и начин живота, људска права, вредносне системе, традиције и веровања.

Унутрашња и спољашња култура

Прва у низу дилема повезана је са разумевањем значења појма култура, а за потребе анализе ове стратешке дилеме, ослонићемо се на теорију антрополога Едварда Сапира.¹ Она дефинише праву - унутрашњу културу која делује од појединца ка циљевима разноликим креативним иницијативама „од доле на горе” (*bottom up*) да би се задовољили стваралачки и емоционални пориви појединаца и културних група у хетерогеном друштву и, патворену – спољашњу културу, као резултат тенденције уједноображавања и хомогенизације која се развија наметањем одређеног културног модела „од горе на доле” (*top down*).

Према Сапиру, права култура је унутрашња и делује од појединца ка циљевима. Она не мора бити ни висока ни ниска – већ је само инхерентно хармонична, уравнотежена и

¹ Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз

самозадовољавајућа. Представља израз „богато уразноличеног”, а ипак некако јединственог и доследног става према животу са којег се смисао сваког појединог елемента цивилизације сагледа у његовој вези са свим другим елементима. Права култура је, идеално узев, култура у којој ништа није лишено духовног смисла, у којој ниједан важан део општег делања не носи са собом осећање осујећености, погрешно усмереног или емоционално равнодушног прегнућа. У правој култури се не прихвата да појединац буде пуки завртањ, ентитет чији се једини *raison d’etre* налази у потчињавању некој колективној сврси које он није свестан или која је тек од неке далеке релевантности за његова занимања и стремљења. Главне делатности појединца морају непосредно задовољавати његове властите стваралачке и емоционалне пориве, морају вазда бити нешто више од пуких средстава за остваривање неког циља.²

Проблем је, међутим, у томе што уопштено узев, права култура лакше опстаје на nižем нивоу цивилизације будући да је тада уразноличавање појединца с обзиром на друштвене и економске функције много мање, па прети и мања могућност од „свођења појединца на непојмљив фрагмент друштвеног организма”. Зато је питање: како пожњети неоспорна добра од великог уразноличавања функција, а истовремено не изгубити из вида појединца као језгро живих културних активности.³ На тај велик и сложен проблем за сваку цивилизацију која се брзо усложњава, није лако дати одговор, нарочито имајући у виду којим путем је цивилизација кренула после Другог светског рата. Да проблем буде тежи за решавање, у Србији су се током друге половине 20. века путеви капиталистичког, комунистичког и социјалистичког развоја формално раздвојили, иако су се суштински у великој мери укрштали. Ово укрштање односи се пре свега на индустријализацију и урбанизацију као основне карактеристике модернизације у „доба развоја”.⁴ Те разлике, као и сличности у развоју, толико су уразноличиле друштвене и економске функције да је друштво, у Србији и остатку света, подједнако тежећи модернизацији, у великој мери изгубило из вида потребе и потенцијале појединца.

Тако је културна политика у Србији током друге половине 20. века доспела на другу страну дихотомije – до спољашње културе која саму себе не гради из средишњих занимања и

2 Исто, стр. 75-76.

3 Исто, стр. 75-76, 78, 80.

4 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови

жеља њених носилаца, већ делује од општих циљева ка појединцу.⁵ И, док се унутрашња култура преноси спонтано, васпитањем унутар породице и мањих друштвених група унутар локалне заједнице у којима и настаје, спољашњу културу преноси организован систем развоја културних потреба.⁶ Он је оличен у два етаблираним институционалним формама унутар којих се организовано одвијају инкултурациони процеси: школи као првој установи за усвајање прихваћених културних вредности у одређеној средини и другим установама културе у којима су се чувала културна добра (библиотеке, архиви и сл.), популарисала и представљала културној јавности (музеји, галерије, позоришта, концертне дворане и сл.). Овај организовани систем развио је и сасвим специфичан модел деловања у култури – културни дифузионизам⁷ с циљем да омогући преношење универзалних знања и доступност елитне културе чије су карактеристике репрезентативност и изврност. Међутим, у недемократској Југославији он се трансформисао у „диктатуру над потребама”.⁸

Студија случаја: Дисконтинуитет просветног система на територији Панчева

На простору банатске границе још 1774. године су постављени „принципи новог општег школског и просветног система“, а 1829. године уведена је општа наставна обавеза за сву омладину способну за школу. Крајем 18. века у граду Панчеву је, осим четвороразредне нормалне школе, постојало још седам тривијалних школа, а већ 1802. - математичка и девојачка школа. Истовремено су осниване школе и у насељеним местима које су општине издржавале, а новим „епохалним реформама школство је реорганизовано и подигнуто на висок степен” тако да је „наш крај чак и западне провинције претекао”.⁹ Током 1776. основана је и „нормално уређена школа” у селу Омољица у којој је настава трајала две године „по цео дан од 7. до 9. године, после чега је имала да дође, у недељне и празничне дане, кроз даље две

5 Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз, стр. 78.

6 Драгићевић Шеших, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Клио, стр. 25-33.

7 Драгићевић Шеших, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио, стр. 21.

8 Голубовић, З. (1984) *Зашто диктатура над потребама није социјализам*, *Социологија* 1-2, Београд; Хелер, А., Маркус, Ђ. и Фехер, Ф. (1986) *Диктатура над потребама*, Београд: Рад

9 Милекер, С. (2004) *Историја банатске војничке границе 1764-1873.*, Панчево: Историјски архив, стр. 53-55, 76.

године пофторна настава“, тј. верска настава у цркви. Дејство школе није изостајало будући да је посећивање наставе у српским школама „током школске 1843/4. са 100% било боље него у камералу и свуда“, истиче Милекер. Двеста година након оснивања, основна школа „Доситеј Обрадовић“ у Омољници која је током свог постојања често мењала локације, 1974. се преселила у нову зграду у којој ради и данас. Иако баштини једну од најстаријих традиција европског школског система, она годишњицу оснивања броји од усељења, заборављајући читава два века претходног искуства. Просветни систем који је у прошлости, доносио изванредне резултате, данас је суочен с чињеницом да више од 40 одсто становништва након основног не наставља даље школовање, или не завршава ни обавезно основно образовање. Кроз садржаје савремених наставних програма којима се ширила спољашња култура од малог значаја за начин живота и рада на селу, образовање је тежило да буде средство за издизање изнад селачког живота, а не средство за његово унапређење и развијање. Зато школе код сеоског становништва нису успеле да развију потребу за стицањем знања, што – према индикаторима Стратегије за смањење сиромаштва (Влада РС, 2003) у свим руралним подручјима у Србији генерише материјално и духовно сиромаштво.

Сапир је сваку дубоку промену у току цивилизације, нарочито сваку промену у њеној економској основи – каква је била индустријализација праћена модернизацијом, урбанизацијом и организовано инкултурацијом, видео као узрок чија је последица растурање система културних вредности, те њиховог преприлагођавања. У случају доминације спољашње културе, као уско локализованог културног модела који свој утицај шири далеко изван своје ограничене урбане сфере „она то може да чини једино по цену разводњавања духа, сразмерно удаљавању од свог дома, те по цену изрођавања у подражајно шепурење. Кад бисмо јасније схватили шта све подразумева брзо ширење или наметање једне културе, до које мере она осваја кршећи зачетке здравијих самосталних изданака, мање бисмо били ради да добродошлицом поздрављамо тенденције уједноображавања, и мање спремни да их сматрамо напреднима по природи. Култура се лако може подстаћи споља, али њено потискивање другом културом, била ова надмоћна или не, није никакав културни добитак (...) Управо зато свако свесно настојање да се једна култура наметне непосредно и на брзину, ма колико да је подупрта добром вољом, јесте насртај на дух. Када се још не поткрепљује добром вољом већ вољном бездушности,

такав покушај је највећи могући злочин против људског духа – наиме, он је тада само порицање културе”.¹⁰

Данас, у транзиционој Србији суоченој са дугорочним последицама тоталитарног система „диктатуре над потребама” и организованог институционализованог наметања спољашње културе, културна политика је пред избором: даље порицање културе или уравнотежење деловања и демократизација просветног и културног система?

Ендогени и егзогени развој

Наредна дилема: ендогени или егзогени ресурси - односи се на дихотомију унутрашњи - спољашњи ресурси одрживог развоја друштва будући да се „доба развоја”¹¹ од почетка индустријализације до данас, засновано на спољашњим ресурсима, завршава светском економском и финансијском кризом. Она показује све недостатке егзогене политике као једног посебног стања духа, а како се ово раздобље ближи крају, све боље се види да је угрожено или уништено оно што није непосредно служило индустријском развоју који је постао *raison d'etat*.¹² Земља је испражњена и непрестано рађавана, природа је загађена штетним супстанцама, културна разноликост је изгубљена хомогенизацијом и „вестернизацијом света”,¹³ а права - унутрашња култура¹⁴ и традиционална искуства из прошлости настала у интеракцији човека и природе су заборављени. Некадашњу унутрашњу културу заменила је спољашња - чији су циљеви били усмерени на социоекономски развој потрошачког друштва којим су управљали „тржиште, држава и наука као велике универзализујуће силе”.¹⁵

10 Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз, стр. 96.

11 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови.

12 Нанди, А. Држава, у: *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, уредио Закс, В. (2001), Нови Сад: Светови, стр. 11.

13 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, уредио Закс, В. (2001), Нови Сад: Светови, стр. 6, 8. и 24.

14 Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз, стр. 75.

15 Закс, В. (2001) *Речник развоја, Светови*, Нови Сад, стр. 8.

*Студија случаја: Индустијализација Панчева и
развој тржишта*

Опште је познато да је бечки двор у свему третирао Банат као своје „изузетно - експериментално” подручје,¹⁶ готово резервисано за насељавање и колонизацију Немаца, полажући велику наду у њихово производно искуство и привређивање. Зато и не чуди што је модернизација и индустријализација на овом простору започела већ почетком 18. века. Од тада, па све до прве деценије 21. века, на територији Панчева као индустријског и трговачког центра Југоисточног Баната, било је четири таласа индустријализације. Први је започео за време Аустроугарске монархије већ 1722. године оснивањем пиваре и ерарске суваче (државни млин). Индустија је у том периоду била заснована на преради ратарских култура које су добро рађале на плодној банатској земљи богатој водама. Захваљујући култивисању „дуда” почела је и производња свиле, уведена 1733. године. Основана је и фабрика сукна за униформисање војске (1765) и Завод за одмотавање свиле (1769). Други талас у време Краљевине Југославије – трајао је од 1931-1939. У том периоду основано је седам фабрика: фабрика сијалица (1931), прва механичка фабрика стакла за прозоре (1932), индустрија намештаја и грађевинске столарије (1934), фабрика скроба (1937), фабрика авиона (1937), предионица, бродоградилште, велики житни силоси (1938) и фабрика бетонских производа (1939). Након завршетка II светског рата, започео је трећи талас: основан је шумско-индустријски комбинат (1946), ћурчијско-кожарска радионица Земљорадничке задруге – будућа Крзнара, фабрика обуће (1955) а 1956. је донета одлука о подизању петрохемијског комплекса. У време када су изграђене прве фабрике овог комплекса: Азотара (1962) и Рафинерија (1968), прекинут је рад „Свиларе” (1967) – једне од најстаријих фабрика у граду. Пређашњи релативно избалансирани ендогено-егзогени концепт развоја, замењен егзогеним, створио је индустрију која загађује животну средину и угрожава унутрашње ресурсе. Технологија прераде нафте и нафтних деривата је неколико деценија носила у себи обећање да ће спасити људе „од зноја, тешког рада и суза” све док се крајем 20. века није „обелоданила тајна да је та нада обична измишљотина“.¹⁷ Четврти талас индустријализације на самом крају 20. века покренуо је приватни сектор па је тако само у селу Омољица основано неколико приватних

16 Ерлер, Ј. Ј. (2003) *Банат, Панчево: Историјски архив из Панчева*, Књижара Прота Васа и Општинска библиотека Опово

17 Закс, В. (2001) *Речник развоја, Светови*, Нови Сад, стр. 6.

предузећа на принципу уравнотеженог коришћења унутрашњих и спољашњих ресурса: „Бос бетон” као породично предузеће за изградњу ограда и производњу бетонске галантерије, основано седамдесетих година 20. века, које од 1994. наставља да води друга генерација; први приватни млин у Јужном Банату „Млин” (предузеће основано 1992. у старом млину евидентираном као индустријско-техничко наслеђе); „БиС рециклажни центар“ електронског и електричног отпада основан 2006. с мисијом да допринесе квалитету живота и очувању животне средине. Међутим, најзначајнији унутрашњи развојни ресурси овог дела Баната – плодна земља и богатство вода, још увек су неискоришћени, па држава преговара са Уједињеним арапским емиратима о продаји земљишта, чишћењу запуштених канала за наводњавање, обнови флоте речног бродарства и изградњи луке у Панчеву.

Унутрашњи ресурси су обезвређени, занемарени и запуштени, а спољашњи више не садрже развојне потенцијале. Суочено с последицама јавних практичних политика које се огледају у кризи културе, економије и глобалним еколошким катастрофама, савремено друштво ствара нове стратегије развоја. Заједно са иновативним креативним економијама и очувањем природе, развија се свест да културни развој - ендогени (заснован на унутрашњим ресурсима конкретне територије)¹⁸ и егзогени (изазван или подстакнут спољним чиниоцима), подразумева процес напретка у свим доменама људских активности и живота. Он се схвата као „последича међусобних утицаја различитих култура, економског просперитета, технолошког развоја, промене друштвено-политичког система итд.”¹⁹

Развија се концепт територијално вођене културне политике (*territory driven cultural policy*) који подразумева преузимање одговорности за подизање квалитета културног живота²⁰ кроз управљање активностима и ресурсима на административно уређеној територији, било да се ради о територији покрајине, региона, града или општине.²¹ То подразумева

18 CEMAT, “Glossary key expressions used in spatial development policies in Europe”, European Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning (Lisbon, Council of Europe, 2006), <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/cemat/versionglossaire/Croate.pdf> (преузето 30. 11. 2012).

19 Драгићевић Шешић, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Клио, стр. 63.

20 Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио

21 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности

окретање унутрашњим ресурсима једног сасвим конкрет-ног места и културни функционализам²² као посебан модел деловања у култури. Он се разликује од културног дифузи-онизма по инвентивности, динамичности, дисперзивности и партиципацији различитих локалних актера који делују унутар јавног, приватног и цивилног сектора. Фокусиран на културни живот локалне заједнице, а не на елитну културу као доминантни модел, он афирмише различите културне моделе који одговарају на различите културне потребе грађана. С друге стране, територијално вођена културна политика не искључује спољашње ресурсе већ креаторима локалних јавних практичних политика нуди могућност комплексног интегративног приступа који, наместо да бира између унутрашњих и спољашњих ресурса, пажљиво анализира где се, на спектру између њих, практична локална политика тренутно налази и где би требало да се налази у будућности са становишта концепта одрживог развоја друштва.

Сеоски и градски начин живота

Следећа социјална дилема, у великој мери повезана са две претходне, односи се на дихотомију село – град и питање избора између сеоског и градског начина живота и дихотомних културних идентитета²³ о чему деценијама нису вођене дебате иако на селу живи нешто мање од половине укупног становништва Србије. Резултат тога је непостојање културне политике према селу засноване на очувању и развоју разноликости (УНЕСКО Конвенција о заштити разноликих културних израза, 2005).

Тринаест година након демократских промена у Србији, структурална реформа сеоског културног подсистема није спроведена нити је сеоска културна и образовна инфраструктура трансформисана. У недостатку дефинисане културне политике према селу, јавне установе настављају да обављају своју мисију као у време тоталитарног режима друге Југославије.²⁴ Сврха јавних практичних политика вођених у том периоду, са незнатним разликама, био је наметање јединственог модела друштвеног понашања на штету културне разноликости између града и села. Такав унитарни модел који је захтевао економски и културни преображај села, као

22 Драгићевић Шешкић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио, стр. 21.

23 Ђукић Дојчиновић, В. (1997) *Право на разлике село-град*, Београд: Задужбина Андрејевић; Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности

24 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности, стр. 207-228.

основно начело имао је укидање разлика.²⁵ Стратешки циљ који је произилазио из таквог начела био је преображај непожељног идентитета сељаштва²⁶ супротно његовој дефиницији „стимулативног богатства које повећава могућност процвата људске врсте и подстиче сваки народ и сваку групу да црпе снагу из своје прошлости, те да прихвата спољашње утицаје који су у складу са његовим властитим особеностима и тако настави процес властитог стварања”.²⁷ Основне карактеристике тог идентитета: економска самодовољност и културна аутономија²⁸ огледале су се у власништву над земљом као основном вредности сеоског начина живота из које су произилазиле све друге вредности. Тачније, култура рада је генерисала вредносне системе који су као обрасци мишљења и понашања, били сасвим различити од образаца мишљења и понашања градског становништва.

Те разлике питање дихотомије село-град доводе у непосредну везу са претходне две дихотомије. Веза је сада лакше уочљива будући да је претходна анализа показала да је мета тоталитарног режима заправо била унутрашња култура села као основни ендогени развојни ресурс који је омогућавао сеоским заједницама да се одупру снажном притиску спољашњих чинилаца развоја – хомогенизације и уједначавања. Поред културе рада, друга одлика унутрашње културе села била је породице унутар које су се одвијале све животне функције. Унутар ње се производило, организовала потрошња, нега, васпитање и заштита деце и вршила контрола свих значајнијих догађаја у животу заједнице и појединца. Дакле, у предратном селу нису биле разгранате институције које би организовано вршиле самосталне функције изван породице. Међутим, после II светског рата, у социјално ткиво села почеле су да се инкорпорирају многобројне друштвене институције које су репрезентовале политику партије на власти и глобалне друштвене токове развоја.

У таквом институционализованом оквиру, културно-просветне установе и организације биле су значајан актер изградње новог политичког, социјалног, економског и културног система. Почетком седамдесетих већ се могло констатовати да њихово присуство на селу директно или индиректно утиче на укупни културни развој, а како се веровало

25 Ђукић Дојчиновић, В. (1997) *Право на разлике село-град*, Београд: Задужбина Андрејевић, стр. 21-31.

26 Исто, стр. 67-70.

27 Бутефночет, М. (1978) Идеја националне културе и културни идентитет, *Културни радник* бр. 3, Загреб, стр. 112-118.

28 Мендрас, Х. (1986) *Сељачка друштва*, Загреб: Глобус, стр. 9.

„и појачавају започет раскид са прошлошћу, олакшавајући појаву многих нових односа и друштвених циљева“.²⁹ Одговор на стварне културне и образовне потребе људи уступило је место идејном и политичком обликовању „новог човека“ који би подједнако био „по мери“ партијске идеологије као и идеологије „доба развоја“. Тај захтев за жртвовањем индивидуалних интереса у корист вишег циља као један од узрока друштвене кризе последњих деценија 20. века³⁰ показује да културна политика транзиционе Србије, у складу са УНЕСКО Декларацијом о културним политикама (донета у Мексико ситију, 1982. године) данас треба да тражи начине да вредности сеоског начина живота одрже виталност доприносећи виталности сеоских заједница и читавог друштва.

Инхерентне унутрашње вредности села биле су препознате као „реакционарне“ и „назадне“ иако су по својој природи, заправо, биле опозиционе. Имајући у виду да је режим тежио „подруштвљавању“ имовине, приватно власништво над земљом је представљало највећу претњу недемократском режиму. Економска самодовољност сељаштва удружена са културном аутономијом, схваћена је као жариште опозиционог деловања које је Партија настојала да „сузбије“ читавим низом мера усмерених на самоуправни социјалистички преображај села.³¹

Велики број људи одбачен од „напредног сектора“ и удаљен од старих начина живота, постао је изгнаник у властитој земљи принуђен да се сналази између традиције и модерните-та.³² Последица такве јавне практичне политике наметнуте „од горе“ био је заборав традиционалних културних образаца, искустава и вредности. Сељаштво преплављује урбана култура,³³ али – како Сапир каже, по цену разводњавања духа, сразмерно удаљавању од свог дома.

29 Сударски, В. Село и култура, у: *Конгрес културне акције СР Србије*, (1971), Крагујевац, стр. 751.

30 Голубовић, З. (1988) *Криза идентитета савременог југословенског друштва*, Београд: Филип Вишњић

31 Стојаков, С. Актуелна идејно-политичка питања социјалистичког самоуправног преображаја културе (уводно излагање на седници Председништва ПК СКВ у Новом Саду), у: *Актуелности* (1980), Нови Сад: ПК СКВ, стр. 13.

32 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови, стр. 8.

33 Мендрас, Х. (1986) *Сељачка друштва*, Загреб: Глобус, стр. 9.

*Студија случаја: Памћење библиотеке
Дома културе у Омољци*

Библиотека Дома културе смештена је у складно уређеном простору којим доминира копија слике великог формата „Сеоба Срба” Паје Јовановића. Међутим, она нема завичајни фонд, нити позајмљује завичајну грађу, већ се чак и штампана издања објављена у селу (листови *Живот села, Омољчанин*) шаљу Градској библиотеци у Панчеву. Будући да није програмирана као установа памћења³⁴ богате историје и традиције села, она не „памти” ни Велику сеобу под патријархом Чарнојевићем приказану на изложеној слици, нити успоставља везу између сеоба и насељавања места. Иако редовно обнавља књижни фонд, није набавила књиге Историјског архива у Панчеву управо о насељавању, култури, просвети, привреди и другим друштвеним питањима Омољце у време банатске границе које су понуђене бесплатно. Тиме она не омогућава грађанима, у складу са „Законом о библиотечко-информационој делатности”, приступ „информацијама, знањима и идејама” о култури села, како би их боље разумели, сагледали њихове импликације и на њиховим поукама развијали нове савремене концепте живота. Библиотека ове читалачке потребе није идентификовала, нити развила код становништва, те их својим услугама и не задовољава. На питање: „зашто не поседује писане изворе о насељавању и историји села”³⁵, библиотекарка је одговорила да се ретко показује интересовање за таквим књигама због чега их они и не набављају. Деценијама не мењајући структуру коришћења књижног фонда и методе рада, оријентише се скоро искључиво на постојеће читалачке навике. Таква политика утиче да број корисника током година значајно опада: док је 1984. износио више до 11 одсто становништва, 1988. се смањио на око 8 одсто³⁶ да би 2008. пао на мање од 3 одсто са свега 100-200 чланова – што је просек за сва села у Панчеву³⁷.

34 Трифуновић, Б. (2010) Завичајне дигиталне библиотеке, *Култура* бр. 129, Београд: Завод за проучавање културног развоја, стр. 155.

35 Интервју спроведен августа 2012.

36 Ђукић Дојчиновић, В. (1995) *Утицај организације културних делатности на обликовање културног живота села*, докторска дисертација, Београд: Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности, стр. 210.

37 Недељни лист *Панчевац*, <http://www.pancevac-online.rs/arhiva/!4029/08kultura.htm>. (преузето 10. 1. 2013).

Преостали, иако значајно смањен потенцијал села за културну еволуцију који је „опстао упркос развоју”³⁸ пренет је у градске музеје, архиве и библиотеке које сељаштво није посећивало. На тај начин је материјална и нематеријална културна баштина скоро у потпуности одвојена од сеоског становништва које ју је генерацијама уназад стварало, а данас је одвојена и од градског становништва будући да је већина музеја затворена због недостатка средстава за адаптацију и стварање оптималних услова за рад и излагање музејских предмета. Тако излази да је прекинуто институционално сећање и памћење тековина прошлости, а баштини ускраћена могућност да утиче на развој савременог друштва.

*Студија случаја: Старчевачка култура
испод земље*

Стваралаштво на селу сеже чак до раног неолита када се у време појаве значајних иновација на централном Балкану, на територији Панчева, приближно између 5300 и 4500. п. н. е., развила „Старчевачка култура”. Изузетно значајни покретни налази откривени током више археолошких експедиција у селу Старчево, почев од 1912. све до 1970. пренети су у музеје у Београду и Панчеву. Локалитет је „конзервиран” наносима земље³⁹, тако да *in situ* нема материјалних и нематеријалних трагова непокретног културног добра на којем су, пре седам хиљада година – захваљујући близини Дунава и плодној земљи, развијене епохалне иновације у начину живота: до тада номадско становништво је почело да ствара трајна стамбена насеља у којима су за исхрану култивисане ратарске културе од припитомљених биљака (пшеница и јечам) и узгајане домаће животиње (говече, свиња, овца и коза). Локалитет по којем је најстарија културна група старијег неолита на овом делу Балкана добила име „Старчевачка култура”, 1990. је проглашен за Споменик културе од изузетног значаја, али на самом локалитету током читавог века није постављено чак ни обележје које указује на ово епонимно налазиште ранонеолитске културе.

Ако са ове временске дистанце покушамо објективно да сагледамо непосредну прошлост краја 20. века, увидећемо да некадашњи идеолошки циљеви данас не могу да буду концептуална основа демократског неолибералног друштва у транзицији у којем доминира културни плурализам – како

38 Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови

39 Недељник *Време* <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=924851> (преузето 10. 1. 2013)

у погледу плурализма власништва и тржишта, тако и политичког плурализма.⁴⁰ Ово будући да приватно власништво над земљом као основним ресурсом културног и економског развоја села које је социјалистички режим дефинисао као претњу, данас са становишта тржишне економије – представља снагу и могућност одрживог развоја друштва у којем сви грађани могу да остварују утицај на укупну сферу власти. С друге стране, сасвим је разумљиво да савремено друштво чија је основна вредност слободно тржиште, прихвата вредности спољашње културе која се све брже шири глобалним тржиштем и новим технологијама, настављајући да занемарује појединца и урушава ендogene ресурсе који су у прошлости, захваљујући геостратешком положају и природним потенцијалима – од раног неолита па све до друге половине 20. века омогућавали развој иновација епохалног транснационалног карактера (Старчевачка култура, рана фаза индустријске револуције, зачеци европског просветног система и сл.).

Демократски систем ни 30 година након активне идеолошке борбе против опозиционих елемената сеоске културе, и даље не препознаје сеоско становништво као маргинализовану друштвену групу коју је потребно укључити у друштвени и културни развој. Ни једна системска мера у области културе није практично примењена, нити је дебатована у јавности. Културна јавност у Србији није заинтересована за проблеме села, нити препознаје разноликост културних израза и идентитета у селу и граду (УНЕСКО Конвенција, 2005) као стимулативно богатство које треба сачувати од заборавља, развијати, унапређивати и пренети будућим генерацијама. Од Другог светског рата на овамо, око 50% сеоског становништва је напустило село, тако да од 90% раних педесетих, сада на селу живи око 40% укупног становништва Србије⁴¹. Ако се у блиској будућности не предузму подстицајне мере културног развоја села, за наредних 50 година би села могла потпуно да се испразне чиме би потенцијал разноликости културних израза трајно и неповратно био уништен.

40 Драгојевић, С. Мултикултурализам, интеркултурализам, транскултурализам, плурикултурализам: супротстављени или надопуњујући концепти, у: *Култура, етичност, идентитет*, уредник Чачић Кумпес, Ј. (1999), Загреб: Институт за миграције и народности, Наклада Јесенски и Турк и Хрватско социолошко друштво, стр. 7.

41 Према процени Републичког завода за статистику за 2008. годину у насељима које статистика води као „остала” (што укључује сеоска и приградска насеља) живи 41, 84 % становништва Србије.

Закључак: нови концепт одрживог развоја

Да би се понављање грешака могло избећи, развојне шансе 21. века се налазе у демократизацији и даљој децентрализацији националног културног система и подизању његових капацитета за уравнотежење деловања⁴² на дихотомне факторе одрживог развоја друштва. Кључ одрживости могао би бити у коришћењу спољашњих чинилаца – укључујући спољашњу културу, да би се активирали унутрашњи развојни ресурси и унутрашња култура. То би омогућило да локалне заједнице – градске и сеоске, са својим унутрашњим потенцијалима постану простор у коме спољашњи чиниоци „од горе на доле” подстичу креативност, иновације и нове креативне и иновативне предузетничке иницијативе „од доле на горе”.

Овакав концепт одрживог уравнотеженог ендогено-егзогеног развоја подразумева системска решења очувања, преносења и коришћења традиционалних знања и организације који се могу научити и надоградити кроз различите формалне и неформалне облике учења у градским и сеоским школама, установама и организацијама културе. То захтева иницирање транскултуралног и интеркултурног дијалога свих културних група у додиру и међуодносу на локалном и националном, односно међународном нивоу⁴³ као системског дела културно-образовног процеса с циљем да се успостави интерактиван однос између актера који репрезентују идејне концепте два екстремна пола дихотомија од којих је доминантни фаворизован од стране јавне практичне политике, а маргинализовани – предмет рестрикције и репресије. Криза савремене урбано-индустријске цивилизације је прилика да се кроз интеркултурално образовање боље упознају ти потиснути идејни концепти на другом полу дихотомија, те да се у њима нађу вредности које би вредело обновити, па и уградити у данашње социјално ткиво. Са становишта културне политике, такав приступ јавне практичне политике „од горе” створио би основне претпоставке за социјалну, културну и економску интеграцију културно различитих

42 Matarasso, F. and Landry Ch. (1999) *Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*, Strasbourg Codex: Council of Europe Publishing, p. 8.

43 Драгојевић, С. Мултикултурализам, интеркултурализам, транскултурализам, плурикултурализам: супротстављени или надопуњујући концепти, у: *Култура, етичност, идентитет*, уредник Чачић Кумпес, Ј. (1999), Загреб: Институт за миграције и народности, Наклада Јесенски и Турк и Хрватско социолошко друштво; Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*, Сарајево: ОКО.

друштвених група и друштава. Назван „једнаки у достојанству” и дефинисан у Белој књизи интеркултурног дијалога Савета Европе, он - кроз ИКД и социјалну кохезију негује једнакост, људско достојанство и смисао заједничког циља. На тај начин тежи да развије дубље разумевање различитих погледа и пракси, повећа сарадњу и учествовање, подстакне слободу да се направи избор, оснажи развој и трансформацију појединца и промовише међусобну толеранцију и уважавање (Бела књига о интеркултурном дијалогу 2008. године)⁴⁴.

У томе посебно значајну улогу могу имати културно-образовни и уметнички програми и пројекти јавног, приватног и цивилног сектора који применом партиципативности и других савремених метода менаџмента у култури могу допринети да материјална и нематеријална културна баштина села постане физички, емоционално и интелектуално доступна градском и сеоском становништву. Нарочиту улогу могу имати сеоске школе и библиотеке које до сада нису демонстрирале свест о вредности културног наслеђа села, нити о својој улози у његовој заштити, очувању, преношењу и коришћењу. У заједницама у којима су ова два типа културно-образовних установа организационо одвојена, школе и библиотеке представљају комплементарни институционални оквир потенцијалног партнерства за одрживи развој локалне заједнице. На то упућују и савремене културне политике које у многим европским државама последњих година интензивно подстичу програме и пројекте сећања и памћења. С тим у складу и у Србији су 2007. основане Комисија за интеркултурални дијалог и Комисија за културу сећања, али је њихово деловање било временски и концептуално ограничено те се нису бавиле питањима која овде анализирамо.

Будући су библиотеке програмиране као установе памћења, оснивање сеоског завичајног фонда, или завичајне збирке, као ново системско решење културне политике које до сада није постојало – био би први корак ка физичкој доступности наслеђа сеоском становништву које је политиком „диктатуре над потребама” и „преображаја села” од њега било одвојено. Други корак би, кроз хоризонтална мултифункционална или уланчана стратешка партнерства⁴⁵ са школама и другим заинтересованим актерима у селу и граду, подразумевао диверсификацију програма с циљем да се интерпретира вредност и значај баштине за савремено друштво

44 http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_SerbianVersion.pdf Приступљено 18.марта 2013, стр. 12.

45 Драгићевић Шеших, М. и Драгојевић, С. (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*, Сарајево: ОКО.

и тиме је учине емоционално и интелектуално доступном различитим друштвеним групама у градовима и селима Србије. Интерпретација би, као интегрални део процеса стварања наратива, обухватала и едукативне програме за развој вештина и способности креирања програма и пројеката креативне индустрије инспирисаних баштином. На тај начин актери у јавном, приватном и цивилном сектору друштва могу стварати географске и функционалне кластере⁴⁶ те једни другима преносити компетенције, вештине, искуства, контакте, али и средства. Подизање интеркултуралних капацитета, водило би не само ка социјалној кохезији већ и ка развоју културних и креативних индустрија које омогућавају креирање нових радних места и запошљавање у области културе.⁴⁷ Коначно трећи корак - јавно деловање и промоције које би их пратиле, подстакао би локално становништво да кроз поклоне и легате партиципирају у стварању завичајних фондова и коришћењу прикупљене грађе о настанку и развоју места. То би повећало број корисника библиотечких услуга, омогућило им да стекну знања о историји, привреди и култури на укупној територији града – заједно са сеоским залеђем, развију свест да села једнако као град доприносе одрживом развоју региона, те да стечено знање васпитањем преносе наредним генерацијама.

На локалном нивоу, тако успостављена социјална кохезија кроз интеркултурни дијалог заснован на поштовању различитих урбаних и руралних вредносних образаца, пракси и организација у прошлости, као и садашњости, допринела би развоју ефикаснијег и ефективнијег модела уравнотеженог деловања на кључне факторе одрживог економског и културног развоја локалних заједница на укупној територији Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бутефночет, М. (1978) Идеја националне културе и културни идентитет, *Културни радник* бр. 3, Загреб
- Голубовић, З. (1984) Зашто диктатура над потребама није социјализам, *Социологија* 1-2, Београд
- Голубовић, З. (1988) *Криза идентитета савременог југословенског друштва*, Београд: Филип Вишњић
- Голубовић, З. и Јарић, И. (2010) *Културни преображај Србије*, Београд: Службени гласник

46 Јовичић, С. и Микић, Х. (2006) *Креативне индустрије у Србији*, Београд: Британски савет Србије и Црне Горе, стр. 67.

47 Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности

- Закс, В. (2001) *Речник развоја, Светови*, Нови Сад
- Јовичић, С. и Микић, Х. (2006) *Креативне индустрије у Србији*, Београд: Британски савет Србије и Црне Горе
- Declaration of Cultural Policies (1982), World conference on cultural Policies, Mexico City: UNESCO
- Dragicevic Sestic, M. and Dragojevic, S. *Imagined divides. Transcultural Europe*, ed. Ulrike, H. (2006) Meinhof, London: Palgrave publisher
- Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2004) *Интеркултурна медијација на Балкану*, Сарајево: ОКО
- Драгићевић Шешић, М. и Драгојевић, С. (2005) *Менаџмент уметности у турбулентним околностима*, Београд: Клио
- Драгићевић Шешић, М. и Стојковић, Б. (2011) *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Београд: Клио
- Драгојевић, С. Мултикултурализам, интеркултурализам, транскултурализам, плурикултурализам: супротстављени или надопуњујући концепти, у: *Култура, етичност, идентитет*, уредник Чачић Кумпес, Ј. (1999), Загреб: Институт за миграције и народности, Наклада Јесенски и Турк и Хрватско социолошко друштво
- Ђукић, В. (2012) *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности
- Ђукић Дојчиновић, В. (1997) *Право на разлике село-град*, Београд: Задужбина Андрејевић
- Ђукић Дојчиновић, В. (1995) *Утицај организације културних делатности на обликовање културног живота села*, докторска дисертација, Београд: Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности
- Ђукић, В. Утицај културне политике на развој креативне економије и тржиште рада у Србији, у: *Култура и друштвени развој*, (2012), Београд: Мегатренд универзитет
- Ерлер, Ј. Ј. (2003) *Банат*, Панчево: Историјски архив из Панчева, Књижара Прота Васа и Општинска библиотека Опово
- Закс, В. (2001) *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, Нови Сад: Светови
- Matarasso, F. and Landry Ch. (1999) *Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*. Strasbourg Codex: Council of Europe Publishing
- Милекер, С. (2004) *Историја банатске војничке границе 1764-1873*. Панчево: Историјски архив
- Мендрас, Х. (1986) *Сељачка друштва*, Загреб: Глобус
- Нанди, А. Држава, у: *Речник развоја, водич кроз знање као моћ*, уредио Закс, В. (2001), Нови Сад: Светови

Сапир, Е. (1974) *Огледи из културне антропологије*, (превео Спасић, А. И.), Београд: Бигз

Стојаков, С. Актуелна идејно-политичка питања социјалистичког самоуправног преображаја културе (уводно излагање на седници Председништва ПК СКВ у Новом Саду), у: *Актуелности* (1980), Нови Сад: ПК СКВ

Сударски, В. Село и култура, у: *Конгрес културне акције СР Србије*, (1971), Крагујевац

Трифуновић, Б. (2010) Завичајне дигиталне библиотеке, *Култура* бр. 129, Београд: Завод за проучавање културног развика

Хелер, А., Маркус, Ђ. и Фехер, Ф. (1986) *Диктатура над потребама*, Београд: Рад

Миле В. Пајић, црква Ваведења Пресвете Богородице и пирг Светога Саве, манастир Хиландар, српска царска лавра, Света гора Атос

Vesna Djukić

University of Arts in Belgrade, Faculty of Drama Arts, Belgrade

STRATEGIC DILEMMAS OF CONTEMPORARY
CULTURAL POLICY IN SERBIA / HOW FAR ARE WE
FROM A BALANCING ACTION

Abstract

This paper deals with strategic dilemmas of social development that have a great potential to affect the quality of civil life as well as the conceptualization of Serbian cultural policies, but have remained out of public space and public debates during the transition period: interior-exterior culture, endogenous-exogenous resources, rural-urban communities and many more. The aim of this research is to look at the complexities of contemporary cultural policy and analyze its capacities for the democratization of the cultural system and the inclusion of rural population into cultural life. The empirical research has been based on a case study of the villages Starčevo and Omoljica, located on the territory of the administrative, industrial and cultural centre of South Banat – the City of Pančevo. It can be perceived as a representative example of a balancing action of the economic, educational and cultural policies that have crucial influence on the quality of life of its citizens. The study of theoretical and empirical sources demonstrates results of public policies led since the early phase of industrialization at the beginning of the 18th century up to this date, and by analyzing its strengths and weaknesses, it intends to indicate the course of action of cultural policy in the future. The crisis of our contemporary urban-industrial civilization provides an opportunity for better understanding of repressed concepts on the other pole of the dichotomy (interior culture, endogenous development, rural communities). This involves discovering values with the concepts that are worth reviving and incorporating them into contemporary development strategies. Village schools and libraries have a particularly significant role in this area and so far they have not showed awareness of the value of rural cultural heritage, or its role in its protection, preservation, conveyance and usage. In the communities in which those two types of institutions of culture and education are organizationally separate, schools and libraries represent a complementary institutional framework of potential partnership for sustainable development.

Key words: *strategic dilemmas, sustainable development, balancing action, public policies, rural communities, institutions of culture and education*